

OD REDAKCJI

Okrągła, trzydziesta rocznica wyborów czerwcowych 1989 r. skłania do podsumowań dotyczących przebiegu polskiej transformacji ustrojowej. Redakcja „Pamięci i Sprawiedliwości” postanowiła objąć swoją refleksją całą dekadę lat osiemdziesiątych, uważając, że „rewolucja »Solidarności«” była tak naprawdę początkiem końca rządów komunistycznych w Polsce. Ten głęboki dla władz PRL kryzys rozpoczął bowiem nieuchronne zmiany systemowe, których dopełnieniem stały się wydarzenia 1989 r.

Numer przedstawia jednak nie tylko przebieg kryzysu i upadku systemu komunistycznego w Polsce, lecz także przemiany zachodzące w całej Europie Środkowo-Wschodniej. Przyjęcie tego typu optyki pozwala bowiem na dostrzeżenie różnic i analogii w sytuacji poszczególnych państw bloku wschodniego, np. Bułgarii, Czechosłowacji, Węgier, Ukrainy czy Litwy (będącej wtedy częścią Związku Sowieckiego).

Dwa eseje wprowadzające zostały poświęcone różnym elementom transformacji ustrojowej w Polsce i w Bułgarii. W pierwszym z nich Rafał Łatka przedstawił podejście Kościoła katolickiego do sytuacji społeczno-politycznej ostatnich trzech lat istnienia PRL oraz omówił znaczącą rolę, jaką odegrała ta instytucja podczas zmiany ustroju w Polsce. Skoncentrował się zwłaszcza na ukazaniu stanowiska hierarchii kościelnej, która po trzeciej pielgrzymce Jana Pawła II do ojczyzny wystąpiła jako mediator między władzami PRL a opozycją. Jej zaangażowanie okazało się niezwykle ważne na drodze prowadzącej do rozmów „okrągłego stołu” oraz podczas wyborów parlamentarnych w czerwcu 1989 r., gdy dzięki udzielonemu przez duchowieństwo poparciu zwyciężył Komitet Obywatelski, a klęskę poniosła lista rządowa. Autor przedstawił także bezprecedensowe sukcesy Kościoła w relacjach z władzami PRL w ostatnich latach istnienia Polski „ludowej”: uregulowanie swojego statusu prawnego i nawiązanie relacji dyplomatycznych między Stolicą Apostolską a PRL na warunkach podyktowanych przez hierarchię kościelną.

W drugim esejku Detelina Dineva zarysowała główne procesy i wydarzenia składające się na „długi rok 1989” w Bułgarii. Omówiła uwarunkowania wewnętrzne i międzynarodowe, narastające napięcia w sferze gospodarczej, społecznej, politycznej i narodowościowej, a także działania najważniejszych przedstawicieli zarówno

rządzącej partii komunistycznej z jej wewnętrznymi podziałami (ostatecznie prowadzącymi do przewrotu wewnątrzpartyjnego), jak i kręgów stojących w różnym stopniu w opozycji wobec władzy. Przedstawiła ponadto wcześniejsze przejawy sprzeciwu w kraju i działania organizacji dysydenckich z końca lat osiemdziesiątych. Szczególną uwagę zwróciła na dwa główne nurty bułgarskiej opozycji – pierwszy, który dążył do radykalnej zmiany systemu, i drugi, który pragnął zmiany na zasadzie „humanizacji” istniejącego porządku.

W dziale „Studia” znalazło się dziewięć artykułów związanych tematycznie z historią lat osiemdziesiątych i transformacją ustrojową. Adam Mielczarek starał się uporządkować funkcjonujące w literaturze socjologicznej, krajowej i zagranicznej (i na ogół słabo znane historykom) interpretacje ruchu „Solidarności”. Skonfrontował opisane teorie z dynamiką fenomenu Związku w całej jego złożoności. Piotr Juchowski przeanalizował stanowisko „Gazety Krakowskiej”, reprezentującej tzw. liberalny nurt PZPR, wobec „Solidarności” w latach 1980–1981; zespół redakcyjny gazety dążył do uniknięcia konfrontacji siłowej między władzą i „Solidarnością”. Przemysław Benken opisał próbę pogłębienia relacji między PRL i Chinami w okresie poszukiwania dróg wyjścia ekipy rządzącej z impasu. Wizytę I sekretarza KC PZPR Wojciecha Jaruzelskiego w Państwie Środka w 1986 r. przedstawił na podstawie dokumentów Wydziału Zagranicznego KC PZPR. Monika Wiśniewska przybliżyła koncepcję funkcjonowania duszpasterstwa polonijnego w ostatnim programie PRL przewidzianym na lata 1986–1990 w oparciu o różnorodne źródła proveniencji państwowej. Paweł Kowal omówił politykę Jana Pawła II i Stolicy Apostolskiej wobec Polski w okresie wielkiej geopolitycznej zmiany końca lat osiemdziesiątych i początku lat dziewięćdziesiątych XX w. Miklós Mitrovits podjął kwestię wpływu „Solidarności” i kontaktów węgierskich opozycjonistów z Polską na proces kształtowania się węgierskich partii opozycyjnych w latach osiemdziesiątych. Jarosław Wołkonowski naszkicował przebieg trudnej transformacji Komunistycznej Partii Litwy w latach 1988–1990 – jej przekształcenie się z klasycznej partii marksistowsko-leninowskiej w formację socjaldemokratyczną, funkcjonującą w nowych realiach demokratycznego państwa powstałego na gruzach republiki sowieckiej. Peter Jašek przedstawił z kolei genezę oraz przebieg aksamitnej rewolucji i upadku reżimu komunistycznego na Słowacji. Uwypuklił mało znaną w Polsce specyfikę rewolucji w Bratysławie, która istotnie różniła się od wydarzeń w Pradze. Ołeh Murawśkyj i Ihor Solar przytoczyli natomiast ogólne tendencje w procesach społecznych i politycznych dokonujących się na Ukrainie Sowieckiej w okresie *glasnosti*, przebudowy i demokracji (1985–1991).

Dział „Varia” składa się z jedenastu artykułów. Cztery pierwsze poświęcone są dziejom II Rzeczypospolitej. Zbigniew Zaporowski omówił przebieg wydarzeń we Lwowie w dniach 22–24 listopada 1918 r., a więc jeszcze w okresie odzyskiwania przez Polskę niepodległości. Autor udowodnił, że rozruchy, do jakich doszło wówczas w mieście, nie miały znamion antyżydowskiego pogromu, lecz były przejawem działalności kryminalnej i bandyckiej. Waldemar Kozyra w swojej analizie omówił z kolei politykę administracyjną resortu spraw wewnętrznych w zakresie spraw wojskowych w latach 1926–1939. Ihor Rajkiwśkyj omówił natomiast działalność Ukraińskiej Partii

Socjaldemokratycznej na terenie II Rzeczypospolitej po jej odnowieniu w 1928 r., gdy z partii prokomunistycznej zmieniła się w partię o umiarkowanym programie niepodległościowym, współpracującą z socjalistami polskimi i żydowskimi. Serhij Humennyj podjął temat nielegalnych migracji przez granicę polsko-sowiecką na przykładzie województwa tarnopolskiego. Starał się przybliżyć zależność między stanem ochrony granicy państwowej, konfliktem ukraińsko-polskim i sowiecką działalnością dywersyjno-wywiadowczą.

Pozostałe teksty działu „Varia” odnoszą się do różnych zagadnień związanych z systemem komunistycznym. Dragomir Bondzić przedstawił sposób organizacji jugosłowiańskich obchodów kolejnych rocznic niemieckiej kapitulacji w 1945 r. Autor zaznaczył, że miały one uroczysty charakter i były ważne dla legitymizacji komunistycznego reżimu w tym państwie. Jakub Wojtkowiak opisał losy sześciu prawników wojskowych – Polaków, którzy przed wstąpieniem do Wojska Polskiego w latach trzydziestych XX w. służyli w Armii Czerwonej lub wojskach NKWD (w stopniu odpowiadającym polskiemu pułkownikowi). W kolejnym artykule Witold Bagieński przeanalizował skomplikowaną biografię Aleksandra Ładosia, polskiego dyplomaty, lidera grupy berneńskiej, która w latach 1941–1943 wystawiała nielegalne paszporty latynoamerykańskie Żydom z getta w okupowanej Polsce. Autor przedstawił nieznane okoliczności jego powrotu do kraju oraz odtworzył przebieg kilkuletniego „dialogu operacyjnego”, który prowadzili z nim przedstawiciele bezpieki. Działalności Urzędu ds. Wyznań poświęcono dalsze dwa artykuły. Pierwszy z nich, autorstwa Bartłomieja Noszczaka, dotyczy międzynarodowych kontaktów tej instytucji odpowiadającej za prowadzenie oficjalnej polityki władz wobec Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych. Stanowi swego rodzaju nawiązanie do opublikowanego w 32 numerze „Pamięci i Sprawiedliwości” tekstu ks. Dominika Zamiaty na analogiczny temat (uzupełniając tę problematykę o nowe wątki). Drugi artykuł, autorstwa Barbary Biełaszkii-Podgórnij, skrupulatnie opisuje wartość archiwalną dokumentacji Wydziału do spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Tarnowie. Dział „Varia” zamykają prace Andrzeja W. Kaczorowskiego o pobytach prymasa Stefana Wyszyńskiego w Krynicy-Zdroju (wspomniane zagadnienie nie było dotąd podejmowane w literaturze przedmiotu) i Grzegorza Majchrzaka o rozmowach Zbigniewa Herberta z komunistycznym wywiadem, nieudanych próbach werbunku wybitnego poety i sposobach obrony „Pana Cogito” przed zakusami bezpieki.

W dziale „Materiały i Dokumenty” znalazły się dwa teksty źródłowe. Pierwszy, podany do druku przez Bogusława Tracza, jest przygotowaną przez pracownika centrali UdsW Eryka Sztekkera analizą związków Kościoła katolickiego z twórcami kultury w PRL. Stanowi zapis wykładu, jaki wygłosił wspomniany „wyznaniowiec” w czasie narady dyrektorów wydziałów ds. wyznań w październiku 1985 r. Drugi dokument, opracowany przez Grzegorza Wołka, zawiera ocenę funkcjonowania opozycji w 1988 r. (w oparciu o raporty centrali i struktur wojewódzkich MSW) przygotowaną przez elitarną jednostkę aparatu bezpieczeństwa PRL, czyli Biuro Studiów SB.

Zawartość tomu uzupełniają cztery recenzje przygotowane przez Mykołę Łytwyna i Lubomira Chachułę, Monikę Komaniecką-Łyp, Michała Przeperskiego i Andrzeja

Perlaka. Do działu „Konferencje” weszły trzy relacje z konferencji naukowych: *Obserwacja w służbie SB* zorganizowanej 18 września 2018 r. w Krakowie (przygotowana przez Monikę Komanięcką-Łyp), *Wiara i patriotyzm. Msze za Ojczyznę bł. ks. Jerzego Popiełuszki. W 100-lecie odzyskania niepodległości* zorganizowanej 18 października 2018 r. w Warszawie (autorstwa Rafała Łatki i Mileny Kindziuk) oraz „*Za waszą i naszą wolność*”. 30. rocznica powstania *Autonomicznego Wydziału Wschodniego Solidarności Walczącej* zorganizowanej w dniach 23–24 maja 2018 r. również w Krakowie (pióra Cecylii Kuty).

Rafał Łatka
Miroslaw Szumiło